

ISTARSKI KAŠTELI

Utvrdne u Buzetu i okolici

PRIPREMILI:

Krešimir Regan i Branko Nadilo

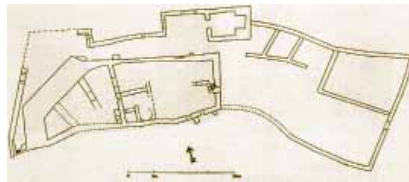
Buzeština je povijesno-geografska regija plodne doline gornjeg toka Mirne koja se dijelila na nekoliko mikroregija, nazvanih prema utvrđenim kaštelima – Buzetu, Kostel Petrapilosi, Roču, Črnou i Belom gradu te Humu

Na prostoru sjeverno od rijeke Mirne, između središnjega dijela Istre, slovenske granice i Čičarije, nalazi se Buzeština, nazvana prema glavnom naselju cijeloga područja – gradu Buzetu. To je povijesno-geografska regija plodne doline gornjeg toka Mirne koja se u povijesti dijelila na nekoliko mikroregija, nazvanih prema središtima s utvrđenim kaštelima koji su se osim u Buzetu nalazili u Kostel Petrapilosi, Roču, Črnou i Belom gradu te Humu. Iako se danas u područje suvremene Buzeštine svrstavaju i neka naselja s lijeve strane Mirne, poput Sovinjaka, Vrha ili Draguča, njih zasada preskačemo zbog nastojanja da se najprije prikažu svi kašteli sjeverno i sjeveroistočno od najveće istarske rijeke. Valja reći da je područje Buzeštine i susjedne Pazinštine, za razliku od zapadnoga i središnjega dijela sjeverne Istre, naseljeno uglavnom hrvatskim pučanstvom, ali da je također u posljednjih sedam desetljeća doživjelo veliku depopulaciju.

Najvažnija je mikroregija svakako bila Buzeština u užem smislu koja se nalazi u najnižim dijelovima doline gornjeg toka rijeke Mirne i njezinih sjevernih pritoka, a u srednjem su je vijeku branila čak dva kaštela.

"Dlakavi" kaštel

Najzapadniji se kaštel Buzeštine nalazi gotovo na granici s općinom Oprtalj i 2 km istočno od Zrenja, a riječ je o utvrđi **Kostel** (tal. **Pietrapilosa**). Ta je drevna utvrda imala mnogo raznovrsnih imena, pa je neki nazivaju jednostavno

Tlocrt utvrde Kostel Petrapilosa

Kaštel, dakle kao i istoimeno naselje na Bujštini, a neki opet samo Kostel kako govori i okolno stanovništvo. Talijanski naziv potječe od latinskoga *Castrum Petrapilosa* (ponekad i *Petra Pilosa*) što bi u doslovnom prijevodu značilo "dlakavi kamen" budući da su najvećim dijelom zidovi kaštela zbog velike vlage bili stoljećima pokriveni mahovinom koja je usto i mijenjala boje. Stoga se ta golema utvrda naziva i Kosmati Kostel, što bi bio izravni prijevod njegova latinskog i talijanskog naziva, ali dijelom i njemačkog (Ravenstein). Zato smo se odlučili za jedan pomalo hibridni naziv koji prihvaća i većina autora – Kostel Petrapilosa.

Naziv Petrapilosa potječe od latinskog imena u značenju "dlakavi kamen" jer su zidovi kaštela bili pokriveni mahovinom koja je mijenjala boje

Ostaci se utvrde nalaze na strmoj i visokoj hridi (119 m), što se uzdiže nad rječicom Bračanom, desnom pritokom Mirne, 2 km od njezina ušća i 6 km zapadno od Buzeta. Smještena je na važnome

strateškom položaju, uz cestu što vodi prema Livadama i Motovunu, s kojega se stoljećima nadziralo svako kretanje dolinom rijeke Mirne.

Iako se pretpostavljalo da se Kostel Petrapilosa nalazi na mjestu histarske gradine ili bizantske utvrde, dosadnja arheološka istraživanja nisu do kraja potvrdila takvu pretpostavku. U dokumentima se prvi put spominje još 965. pod imenom *Ruin* (Ruševina). Potom je često u borbama za prevlast nad Istrom mijenjao vlasnike sve do 1208. kada su akvilejski patrijarsi prepustili svom vazalu Vulginusiu de Petrapilosi. U rukama njegovih potomaka bit će sve do 1352. kada je umro Nikola Petrapilosa, posljednji muški član te znamenite velikaške obitelji. Upravu su onda ponovno preuzeli akvilejski patrijarsi, a Mlečani su ga 1420. s pripadajućim feudom poklonili plemiću Nicoliju Gravisiju iz Pirana.

Kaštelom su Gravisiji upravljali sve do početka 17. st., kada je izgorio i bio prepušten zubu vremena, a posjedom sve do 1869. Prema predaji zapalili su ga kmetovi koji su popravljali obrambenu grabu. Na njih je tada izjahao bijesan kaštelan i bez razloga ih počeo bičevati. Razjareni su ga kmetovi zbacili s konja i odrezali mu glavu te sve spalili.

Jedino je u funkciji ostala kapelica Sv. Marije Magdalene u kojoj se služila misa sve do 1793., a potom je prepuštena zaboravu. Inače se crkva nalazi uz sjeverni obrambeni zid, a to je manja romanička građevina iz 12. ili 13. st. pravokutnog tlocrta s bačvasto nadsvođenom i upisanom kvadratnom apsidom te malom preslicom iznad ulaza. Arheološki su radovi započeli 1995., pritom je izrađena i prva geodetska snimka cijelog kaštela, a crkva je potpuno obnovljena 2003. Zanimljivo je da je bila namijenjena isključivo vojnoj posadi, a da

Golemi i dijelom obnovljeni Kostel Petrapilosa

se ostali puk služio crkvom Sv. Antuna Opata u dolini ispod kaštela. Posebna su vrijednost crkve Sv. Marije Magdalene vrijedni tragovi fresaka živih boja s profinjenim slikarskim detaljima iz druge polovine 15. st., koji ujedno svjedoče o materijalnom blagostanju plemićke obitelji Gravisi. Freske su bile razlomljene pa se nisu mogle restaurirati i sad se čuvaju u Zavičajnom muzeju u Buzetu. Ostaci se utvrde nalaze na vrhu kamenog brežuljka, a pristup je moguć samo sa zapadne strane. Utvrda se prilagodila konfiguraciji terena te je izdužena u pravcu istok-zapad. Cijelim kompleksom prevladava gradska jezgra izgrađena na hrptu brežuljka koju sa zapadne, sjeverne i južne strane okružuje vanjski pojas utvrda. Ulaz u Kostel nalazio se na zapadnoj strani, a odmah do ulaza bila je i zatvorena gradska jezgra, inače najbolje očuvana cjelina cijeloga kompleksa. Jezgra je izduženoga peterokutnog tlocrta, a u nju se ulazilo kroz manja vrata na istočnom dijelu zida koja su bila dodatno zaštićena manjim obrambenim zidom. Unutrašnje je dvorište te jezgre zauzimalo cijelu istočnu polovicu, a u zapadnoj je bila velika palača (palas) s četiri etaže. Katovi su bili povezani vanjskim stubištem i drvenim trijemovima.

U utvrdu se ulazilo kroz danas srušena glavna vrata i potom prolazilo uskim

prolazom između gradske jezgre i vanjskoga obrambenog zida. Istočno od crkvice i gradske jezgre nalazi se veliko vanjsko dvorište koje je bilo sa sjeverne strane zatvoreno s nekoliko manjih građevina. U sjeveroistočnome su uglu dvorišta ostaci jedne velike zgrade nekad pokrivene dugačkim dvostrešnim krovom, a pokraj nje su u istočnome obrambenom zidu manja ulazna vrata.

Branič-kula u Kostelu Petrapilosi

Branič-kula je uz obnovljenu kapelu najbolje očuvana građevina cijeloga kompleksa. Riječ je o ostacima visokim dvadesetak metara, zapravo trokatnoj

građevini nepravilna peterokutnoga tlocrta, smještenoj na krajnjem zapadnom uglu gradske jezgre, na vrhu manje kamene litice, nekoliko metara iznad drugih ostataka utvrde. S obzirom na izrazito široke zidove (2 m na jugu i istoku i do 4 m na ostalim stranama) i malu površinu vjeruje se da je imala isključivo obrambenu namjenu [1, 2, 3].

Buzet – središnje naselje sjeveroistočne Istre

Istočno od Kostela, udaljen 5,5 km i 27 km sjeverno od Pazina, nalazi se **Buzet** (tal. **Pinguente**), središnje i povijesno najvažnije naselje cijele sjeveroistočne Istre. Smješten je na čunjastome osamljenome vapnenačkom brežuljku (153 m nadmorske visine) usred plodne doline gornjeg toka rijeke Mirne i pod strmim zidom visoke Čičarije. Čini se da latinski (*Pinguentum*) te talijanski i hrvatski naziv potječu iz keltskog razdoblja i da najstariji naziv Pinquent dolazi od samostalne peregrinske zajednice (lat. *peregrinus* = stranac). Potom se razvijao prema poznatim jezičnim promjenama (Pinguentum – Bilgent – Bolzet – Blzet – Buzet). Ipak prema predaji iz okolnih sela potječe od riječi "bus" (bos u buzetskom narječju), navodno od dječaka koji se davno po velikoj zimi bos spustio u dolinu iz gotovo opustjeloga grada poharanog kužnim bolestima.

Buzet je središnje i povijesno najvažnije naselje sjeveroistočne Istre koje je smješteno na čunjastom brežuljku u plodnoj dolini gornjeg toka Mirne i pod visokom Čičarijom

Na mjestu je sadašnjega Buzeta u prapovijesti bila histarska gradina i na tom su mjestu Rimljani početkom nove ere izgradili novu utvrdu. Grad je nastavio život i uoči i za velike seobe naroda, da bi u 6. st. bio u sastavu moćnoga Bizantskog Carstva. Franci su ga osvojili 788. i s njima u to područje dolazi i feudali-

zam što izaziva brojne trzavice između romanskoga gradskog stanovništva i Slavena čije su doseljavanje Franci i poticali. Stoga su Franci 804. sazvali sabor na rijeci Rižani kraj Kopra, tzv. Rižansku skupštinu (Rižanski placit), radi rješavanja sporova izazvanih nezadovoljstvom novom vlašću. To je ujedno bio i prvi spomen Buzeta.

Tlocrt buzetske utvrde iz 1789. godine

Od 1063. Buzet je pod vlašću istarskih markgrofova koji ga za spas duše 1102. poklanjaju akvilejskom patrijarhu. Buzet je tada ponovno utvrđen i tako je oblikovana osnovna urbana struktura koja se zadržala do naših dana. Na prostanoj i blago položenoj visoravni gotovo pravokutna tlocrta ulice se pružaju

u smjeru jugoistok-sjeverozapad, a u grad se ulazilo kroz dvojna gradska vrata. Ulice su međusobno povezane nizom gotovo usporednih uličica koje omeđuju manje blokove i nizove kuća. Smjerom pružanja visoravni idu i tri glavne ulice koje spajaju četiri gradska trga – između Velih vrata i lapidarija, ispred župne crkve, pokraj Malih vrata te bastiona pred crkvom Sv. Jurja. Središnji i najvažniji trg nalazi se ispred današnje barokne župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije i zvonika koji visinom od 37 m dominira gradom.

Nakon što je grad 1421. došao pod vlast Mletačke Republike, gotovo opustjeli grad novi su gospodari naselili novim stanovništvom, uglavnom došljacima iz susjednih gradova i okolnih sela. Mlečani najprije nisu obnavljali srednjovjekovne bedeme, ali su ih znatno ojačali nakon što su Osmanlije u tri navrata (1472., 1475. i 1495.) poharali gradsku okolicu. Neposredan je povod opsežnih i skupih radova bilo razaranje nedalekog Rašpora i premještanje u Buzet vojnog upravitelja istarskoga mletačkoga izvangradskog područja (pazematika). U skladu s novim funkcijama, u prvoj polovini 16. st. započela je gradnja novog sustava renesansnih obrambenih zidova. Tada su (1547. i 1592.) na mjestu srednjovjekovnih izgrađena i sadašnja južna (Vela) i sjeverna (Mala) gradska

vrata u kasnorenesansnom odnosno manirističkom stilu. Srednjovjekovni su bedemi ojačani dogradnjama pet kula i bastiona prilagođenih ratovanju vatrenim oružjem. Za vojne je potrebe uređen ili izgrađen cijeli niz novih građevina; obnovljena je stara srednjovjekovna gradska cisterna, skladište hrane kraj župne crkve i skladište brašna i žitarica (fontik) uz Mala vrata te niz gradskih palača, kuća obrtnika i trgovaca.

Renesansni se Buzet razlikovao od brojnih istarskih gradova visinom svojih kuća budući da su zbog vojnih potreba bile ograničene na prizemlje i prvi kat. Naime mletački su vojni inženjeri bili odredili da ni jedna kuća u Buzetu ne smije visinom prelaziti gradske bedeme, pa je dugo godina jedino preslica crkve Sv. Jurja virila preko zidina. U gradu je zbog higijene bilo zabranjeno i držanje domaćih životinja pa stoga nema ni gospodarskih zgrada, a štale, kokošnjaci, svinjci i ostale gospodarske građevine nalazili su se u podnožju, na mjestu današnjega podgrađa Fontane.

Unatoč znatnim ulaganjima, mletačke su vlasti 1595. ipak odlučile sjedište pazematika premjestiti u Kopar te pretvoriti Buzet u garnizonski grad i isturenu mletačku postaju prema moćnome Habsburškome carstvu. Tada su se uz gradske zidine počele graditi i stambene zgrade.

U Buzetu je 1521. rođen protestantski pisac i prevoditelj Stjepan Konzul Istranin (umro nakon 1568. u Železnom, u Gradišću). Zbog protestantizma se morao odseliti najprije u susjednu Kranjsku, a potom u Njemačku gdje je počeo prevoditi Bibliju. Poslije je zajedno s Antonom Dalmatinom prevodio sa slovenskog, ali i latinskoga, njemačkoga, talijanskoga, mađarskoga, poljskoga i češkog jezika. Potom su zajedno radili u tiskari u Urachu kraj Tübingena i izdavali hrvatske protestantske knjige glagoljicom, ćirilicom i latinicom. Na kraju su u Regensburgu za gradišćanske Hrvate tiskali latinično izdanje Postile (litavske zbirke propovijedi i biblijskih komentara).

Nakon što je Buzet teško stradao u Uskočkom ratu (1615.-1617.), mletač-

Plodna dolina i obrisi buzetske utvrde u daljini

ke su vlasti obnovile gradske bedeme. Čini se da su najprije popravljene bedemi na sjevernoj strani uz crkvu Sv. Jurja, potom se gradila nova prilazna rampa Malim vratima, da bi naposljetku bio u cijelosti izgrađen novi južni bedem. Obnovljena je i stara crkva Sv. Jurja koja je pregrađena u jednobrodnu, a sadašnji je izgled dobila u obnovi krajem 17. st. kada je bogato ukrašena kvalitetnim štukaturama, slikanim dekoracijama i baroknim inventarom.

Smanjivanje je tenzija na habsburško-mletačkoj granici omogućilo urbanistički preporod Buzeta. Premda se za početak uzima gradnja Palače Bigatto uz zapadne gradske bedeme između 1617. i 1629. (danas Zavičajni muzej Buzet), do punog je građevinsko-urbanističkog zamaha došlo tek u 18. st. kada su srušeni gradski bedemi i zamijenjeni nizovima novih baroknih kuća i palača (Flego, de Vertiis...). Tada je 1784. na središnjem gradskom trgu srušena stara i prema nacrtima piranskog graditelja Filipa Dongettija izgrađena nova monumentalna župna crkva kao kasnopaladijevska jednobrodna građevina s bočnim kapelama. Ujedno je 1789. na mjestu starije izgrađena kasnobarokna Vela šterna poligonalna tlocrta.

Buzet se urbanistički razvio u 19. st. kada su izgrađene velika klasicistička palača, uređena šetališta na Loparu i Šotojorti te obnovljen zvonik uz župnu crkvu

Urbanistički se uzlet Buzeta nastavio i u 19. st. kada je na sjeverozapadnom dijelu bedema izgrađena velika klasicistička dvokrilna palača s naglašenom središnjom zonom s neorenesansnom kulom. Uređeno je šetalište na Loparu s nizom klasicističkih kuća i lapidarijem u jugozapadnoj kuli te šetalište Šotojorti ispod baroknih vrtova od Velih do Malih vrata. Među posljednjim javnim građevinama 1894. obnovljen je i zvonik uz župnu crkvu.

Utvrđeni stari Buzet na vrhu brda

Usporedno s naseljem na brdu razvijalo se i predgrađe nazvano Fontana prema staroj rimskoj česmi. Na razvoj su tog dijela Buzeta utjecali i sajmovi koji se od davnina održavaju svake subote. Kada je u 19. st. porasla uloga Buzeta kao prometnoga čvorišta sjeveroistočne Istre, na području se Fontane naglo razvio novi dio grada koji je potom preuzeo ulogu novoga urbanog središta. Izgrađene su brojne nove javne građevine, poput hrvatske pučke škole 1892., jedne od starijih na istarskom poluotoku koju su 1920. ukinule talijanske vlasti. Valja istaknuti i Narodni dom, izgrađen 1907., koji je jedini od pet sličnih u Istri preživio divljanje fašista i danas je sjedište Narodnoga sveučilišta u kojem djeluju Narodna knjižnica i čitaonica te Glazbeno društvo *Sokol* [3, 4, 5, 6].

Buzet od 1999. ponosno nosi naziv "Grad tartufa" jer se šume u njegovoj okolici smatraju "domovinom" istarskoga bijelog i crnog tartufa, gljive vrhunske gastronomske vrijednosti. Stoga se svake godine između subota koje omeđuju blagdan Male Gospe (Dan grada Buzeta) održava tradicionalna *Subotina*. Tada se, između ostalog, na Trgu Fontana priprema divovska *fritaja* s tartufima (više od 2000 jaja i 10 kg tartufa) u tavi teškoj gotovo tonu (promjera 2,5 m). Tim događajem započinju *Dani tartufa* s prodajnim izložbama i drugih domaćih proizvoda poput meda, sira, maslinova ulja, vina, rakije, keksa...

Roč - važno glagoljaško središte

U pregledu istarskih kaštela slijedi prostor Roščine, kraj između Buzeta i Roča koji zahvaća južni dio zavale podno strmog usjeka što ga je stvorila tektonska linija Krasa i doline rijeke Mirne.

Negdašnji kaštel **Roč** (tal. **Rozzo**) nalazi se na izduženoj zaravni kojom završava manji brežuljak udaljen 8 km jugoistočno od Buzeta, s dojmivim vidicima na rijeku Mirnu i državnu cestu Buzet – Lupoglav na prapovijesnom putu koji je povezivao negdašnju Liburniju s Istrijom i Italijom. Manji je to utvrđeni gradić s obrambenim zidovima koje opasuje vrh brežuljka u obliku izduženoga nepravilnog četverokuta. Čini se da je i ovdje naziv keltskog podrijetla jer su ga oni nazivali Roz, a to je vrlo blisko i hrvatskom i talijanskom nazivu. Rimljani su ovdje pristigli u 2. st. pr. Kr. i nazivali ga *Castrum Rotium*.

I Roč je vjerojatno podignut na prapovijesnoj histarskoj gradini koju je za vladavine Rimljana stanovništvo napustilo i podiglo novo naselje u podnožju brežuljka, na mjestu današnjega sela Rim. U arheološkim su istraživanjima od toga novog naselja pronađeni ostaci dviju kasnoantičkih građevina (4.-5. st.), jedne stambene kuće pravokutnog tlocrta, dio čvrsto zidanoga velikog skladišta (horreum) te tragovi crkve Sv. Maura iz 6. st. Za prodora Slavena na istarski po-

Sadašnji tlocrt Roča (prema K. Horvat-Levaj)

luotok stanovnici su napustili područje današnjega Rima i ponovno se preselili na brežuljak gdje su podigli novo i vjerojatno utvrđeno naselje.

I Roč se poput brojnih drugih istarskih kaštela prvi put spominje tek 1064. (pod nazivom Rus). Iako u dokumentima nema potvrde je li tada Roč bio utvrđen, pretpostavlja se da je u sjeverozapadnom uglu današnjega utvrđenog gradića bio izgrađen kaštel. Mada su od te građevine sačuvani tek sjeverni i zapadni bedemi, sudeći prema urbanističkom rasporedu pretpostavlja se da je to bila veća utvrda gotovo pravokutnog tlocrta izduženoga u smjeru sjever-jug, podno koje se oblikovalo manje predgrađe s pravilnim ulicama i blokovima kuća u nizu koji povezuju nestali kaštel s položajem današnjih dvojnih crkava.

Čini se da je kaštel srušen nakon 1208. kada je Roč postao vlasništvo Akvilejskog patrijarhata koji na ostacima kaštela (sada poljana Campina) gradi romaničku kapelu Sv. Petra (danas Sv. Rok). Crkva je pravokutnog tlocrta s upisanom polukružnom apsidom u kojoj su sačuvana dva sloja zidnih slika. Stariji je sloj djelo nepoznatog majstora iz 14. st. i prikazuje mučeničku smrt sv. Pavla, dok mlađi sloj pripada ciklusu *Maiestas Domini* i *apostoli* (*Veličanstvo Gospodnje*, uobičajeni prikaz Krista na prijestolju), domaćega majstora iz druge polovine 15. st.

Novi su gospodari Roča umjesto kaštela izgradili obrambeni zid s kulama

oko cijeloga naselja. Premda su zid još 1412. srušili Mlečani, smjer se pružanja sačuvao u temeljima njihova novoga obrambenog zida koji su počeli graditi 1421. Zahvaljujući tome znamo da je srednjovjekovni Roč imao tlocrt nepravilna četverokuta, izduženog u smjeru zapad-istok, a u središtu je bio glavni trg s dvojnim crkvama Sv. Bartula i Sv. Antuna Opata te gradskom ložom.

U grad se ulazilo kroz Velika vrata na sjevernome obrambenom zidu i na Mala vrata u južnom bedemu, gotovo u jugoistočnom dijelu grada. Gradski su ulazi bili međusobno povezani nizom usporednih uličica. No mreža je ulica u zapadnoj polovini naselja drugačije orijentirana od one u istočnom dijelu, što upućuje o najmanje dvije etape nastanka Roča. Starijoj pripadaju ulice i nizovi kuća u zapadnom dijelu i podignuti su kao predgrađe kaštela u 12. st. Taj dio gradića označavaju blokovi kuća s ulicama koje prate duže rubove zaravni. Mlađoj pak etapi pripadaju ulice i nizovi kuća u istočnoj polovini grada, a smjer im je pružanja okomit od onih u zapadnom dijelu.

Za akvilejske se vladavine od 13. do 15. st. znatno razvilo i ročko gospodarstvo temeljeno na obrtu, vinogradarstvu, stočarstvu i ratarstvu. Gospodarski je napredak pogodovao razvoju komunalnog života sa županom na čelu, vijeć-

nicima, sucem, notarom i sindikom. U gradu su djelovale i bratovštine Sv. Bartula i Sv. Antuna Opata koje su se skrebile o istoimenim crkvama. Bratovštine su imale važnu ulogu u životu grada jer su pod vodstvom popova glagoljaša bile uključene u cjelokupan društveni i pravni život onoga doba.

Crkve sa zvonikom iz 1676. sačinjavaju središnji sakralni kompleks. Starija je, ujedno i župna, posvećena sv. Bartolu. Izgrađena je prije 1492. kada joj je dograđeno gotičko poligonalno svetište s mrežastim svodom. Baroknu je obnovu doživjela 1755. kada je proširena bočnim brodovima i ukrašena novim pročeljem. Tada je negdašnji samostojeći zvonik spojen s crkvom, a prostor ispred crkve popločen i obzidan. U crkvi su lijepi barokni oltari, vrijedne slike i štukodekoracije. Sa zapadne je strane crkva Sv. Antuna Opata koja je, sudeći prema zidnom grafitu zvanom *Ročki glagoljski abecedarij*, izgrađena najkasnije 1200. godine kao jednobrodna romanička građevina pravokutnog tlocrta. U 14. ili 15. st. uz crkvu je nadograđeno gotičko poligonalno svetište, a ujedno je natkrivena kasnogotičkim mrežastim svodom. Obje su crkve u središtu trga koji je omeđen skladnim renesansnim, baroknim i klasicističkim zdanjima. Posebno se ističe renesansna kuća iz 1475., maniristička palača s portalom te grad-

Dvojne crkve u središtu Roča

ska loža iz 18. st. Nažalost u Drugome svjetskom ratu središte je Roča stradalo u bombardiranju i tada su srušeni cijeli nizovi kuća pa su zauvijek izgubljeni zbijeni blokovi gradskih kuća, jedna od glavnih značajki svih srednjovjekovnih gradova.

Uspostavom mletačke vlasti 1412. gradska je autonomija bila ograničena, a Roč je počeo gospodarski zaostajati. Novi su gospodari srušili i gradske zidine, a time i samosvijest gradske komune. S obzirom da je Roč na važnome strateškom položaju i u blizini mletačko-habsburške granice, ubrzo je bio priključen protuhabsburškoj Rašporskoj kapetaniji, u kojoj je ostao sve do propasti Mletačke Republike 1797. U skladu s novom ulogom Mlečani su na ostacima srednjovjekovnih zidova izgradili nove zidine s devet obrambenih kula u stilu renesansnoga vojnog graditeljstva koji je većim dijelom i danas očuvan. Prestankom izravne vojne opasnosti ročki se bedemi u 18. st. počinju urušavati ili ugrađivati u pročelja kuća. Ipak i danas su jedna od glavnih gradskih atrakcija.

Roč je osim po arhitektonskim spomenicima poznat i kao središte glagoljaške književnosti u kojem su djelovali žakan Juri, Šimun i Jeronim Greblo te Ivan Benčić

Osim po arhitektonskim spomenicima, Roč je od 15. st. poznat i kao jedno od središta glagoljaške književnosti jer u njemu djeluju glagoljaši: žakan (đakon) Juri, Šimun Greblo, Jeronim Greblo i Ivan Benčić. U njemu se čuvaju brojne knjige i zbirke dokumenata pisane tim starim hrvatskim pismom, među kojima se posebno ističe *Brevijar Vida Omišljani-na*, Misal Bartola Krbavca, zbirka *Ročki pergamenti*, administrativna korespondencija od 16. do 18. st., Kvaderna bratovštine Sv. Bartula i Ročkoga komuna (1523.–1626.). U 15. st. nastao je i *Ročki misal* koji se danas čuva u Kopenhagenu. Stoga se u Roču od 1973. održava tradicionalni znanstveni skup *Ročki gla-*

Jedno od spomen-obilježja u Aleji glagoljaša s Ročom u pozadini

goljaški *biennale* za proučavanja i predstavljanja glagoljaške baštine te *Trieština*, međunarodni susret svirača malih dijatonskih harmonika.

Posebna su atrakcija Roča i nedalekog Huma Aleja glagoljaša, podignuta od 1977. do 1985. godine kao spomen-obilježje glagoljašima i glagoljaštvu od Roča do Huma u dužini od 7 km. Zamislio ju je Josip Bratulić, a realizirao kipar Želimir Janeš kao niz od deset kamenih i ambijentalnih spomenika. Od 1993. Roč je i mjesto održavanja Male glagoljske akademije *Žakan Juri*, namijenjen populariziranju toga staroga hrvatskog pisma te proučavanju i očuvanju kulturne baštine ročko-humskoga kraja [3], [6], [7], [8].

Povezani kašteli na vrhovima brežuljaka

Na putu između Roča i Huma ostaci su dvaju kaštela. Prvi je **Črnigrad** (tal. **Ca-**

stelnero, lat. **Cernogradus Nigrinianum**, njem. **Schwarzenburg**) čije ruševine leže iznad ravnice ročkoga polja, na najvišoj točki južnog dijela zaravni strmoga travnatoga i šumovitog brežuljka s kojega se pruža pogled na rubni dio Čićarije i središnju Istru. Nasuprot Črnigradu na brijegu Semić nalaze se ostaci kaštela **Beligrada** (tal. **Castelbianco**, lat. **Albini-anum**, njem. **Weissenburg**). Pretpostavlja se da su ti kašteli nazvani po boji kamena od kojega su građeni, posebno i stoga što je Beligrad odnosno Beli grad izgrađen na vapnenačkoj stijeni.

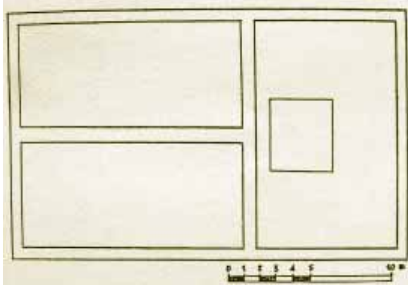
Ruševine Črnigrada i Beligrada leže na strmim brežuljcima s pogledom na Čićariju i središnju Istru, a pretpostavlja se da su nazvani po boji kamena od kojega su građeni

Črnogradski je kaštel prema strukturi zidova izgrađen vjerojatno krajem 10. ili početkom 11. st. radi zaštite prometnice između Buzeta i Lupoglava odnosno jednog od prolaza koji je kroz klanac između Črnoga i Belog grada vodio iz središnje i sjeveroistočne Istre prema istočnom dijelu istarskog poluotoka i Kvarnera. Izgrađen je na mjestu prapovijesne gradine. Iako se skromni ostaci nalaze u gustom raslinju, na temelju jednog tlocrta De Franceschija s kraja 19. st. znamo da

Stari crtež s položajem Črnigrada i Beligrada

je Črnigrad bio manja pravokutna utvrda (približno duga 25 m i široka 15 m) koja je imala manje dvorište s cisternom te veliki palas podijeljen pregradnim zidom na dvije podjednake polovice.

Tlocrt črnigradske utvrde

Beligradski je kaštel zapravo veća kula koja je s južne strane bila dobro zaštićena okomitim liticama, dok su je sa sjeverne strane, gdje je pristup najlakši, dodatno štitili troredni prapovijesni bedemi, između kojih su terase s još vidljivim ostatcima kuća i mnogo prapovijesne keramike.

Ostaci beligradskog kaštela

Nedaleko ruševina Črnigrada stoji crkva Sv. Tome Apostola iz 12. st. sa zvonikom na preslicu i zvonom iz 1573., dok je u klancu između kaštela u srednjem vijeku bilo podgrađe s crkvicom Sv. Helene.

Oba su kaštela imala zajedničku povijest i istoga gospodara, ali je Beligrad koji je na višem položaju bio podređen Črnigradu. U dokumentima se prvi put spominju 1102. u ispravi gdje se ime na utvrda navode na hrvatskom jeziku (*Cernogradus et Bellogradus*) što svjedoči da je na području Roščine i onda stanovništvo bilo hrvatsko. Potom su gospodari kaštela postali akvilejski patrijarsi koji su ga prepustili njemačkom

Crkva Sv. Tome Apostola u ruševinama Črnigrada

plemiću Menhardu ili Majnhardu od Epensteina (12. st.). Njegovi će potomci potom nositi pridjevak von Schwarzenburg (Crnogradski), a držali su obje utvrde do 1383. Tada su vlasnici postali Giovanni Turrini i njegov brat Isacc, a potom i nećak Dujam iz Rijeke. Što se potom s kaštelima događalo ostaje nepoznanica. Pretpostavlja se da su do 1420. stradali u sukobima Mletačke Republike i akvilejske crkve. Od Črnigrada i Beligrada ostale su te tek jedva uočljive ruševine [3, 6, 9, 10].

Tlocrt Huma (prema K. Horvat-Levaj)

Najmanji grad na svijetu

Između Roščine na sjeveru, Pazinštine na jugu, Lupoglava na istoku te Sovinjšćine na zapadu smjestila se Humščina, maleni kraj položen uz izvorišta rijeke Mirne nazvan prema **Humu** (tal. **Colmo**). Poznat je i kao "najmanji grad na svijetu" s obzirom da ima, kako se to sažeto izrazila povjesničarka umjetnosti Katarina Horvat-Levaj, sve značajke grada na minijaturnom prostoru. Ime gradića potječe od staroslavenskog "Hlm" (šumoviti brežuljak), a talijansko je nastalo iz hrvatskog naziva i njegovih izvedenica (*Castrum Cholm*). Naime izravan bi prijevod zapravo značio "pun", a to je neuvjerljivo jer je mali srednjovjekovni grad vjerojatno i u davno doba bio gotovo pust. Nalazi se na jednoj od dviju uzvisina s kojima završava vrh izoliranog brežuljka iznad Mirne, 14 km jugoistočno od Buzeta.

Hum je poznat je kao "najmanji grad na svijetu" jer na minijaturnom prostoru ima sve značajke grada, a talijansko je ime Colmo nastalo od hrvatskog naziva

Premda je vjerojatno izgrađen na prapovijesnoj histarskoj gradini, najstariji

Ulaz u gradić Hum

su pronađeni tragovi iz 11. st. Tada je u sjeverozapadnom dijelu današnjega naselja izgrađen kaštel uz koji se u 12. st. uz dvije ulice formiralo manje utvrđeno podgrađe. Podignuto je na terenu koji se od kaštela blago spušta prema jugoistoku pa je izrazito izduženo.

Humski kaštel s predgrađem u dokumentima se prvi put spominje također 1102. Potom je 1209. prepušten akvilejskim patrijarsima koji su njime vladali do 1412. kada su ga osvojili i znatno oštetili Mlečani. Akvilejska je vladavina ojačala položaj humske komune kojom su upravljali župani i zbor vijećnika. O komunalnoj samosvijesti stanovnika svjedoči i romaničko-gotički obrambeni zvonik iz 14. st. podignut s vanjske strane gradskih bedema i uz glavna gradska vrata. Taj je trokatni toranj pravokutnog tlocrta podignut od fino klesanih kamena velikog formata. Pročelja su skladno raščlanjena vijencima, biforama i završnim obrambenim kruništem koje opasuje naknadno podignuto piramidalno krovšte.

Zbog iznimnoga strateškog položaja Huma prema habsburškoj Pazinskoj kneževini, Mlečani su u 16. st. dopustili obnovu gradskih bedema. Tako je 1552. obnovljen utvrđeni zvonik, a potom su izgrađena današnja dvostruka glavna

gradska vrata i dvije renesansne potkovičaste polukule.

I u to doba Humljani iz svog sastava biraju župana, podžupana i "starješinstvo" (vijeće) pa na poticaj bratovštine Sv. Marije početkom 17. st. grade niz sakralnih i komunalnih građevina: gradsku ložu rastvorenu širokim polukružnim renesansnim arkadama (danas zazidane), žitnicu (fontik) sa širokim vratima i novu župnu crkva (graditelj majstor Juri Grižanić) od koje su preostali samo temelji. Tada je oblikovan monumentalni gradski trg trapezoidnog tlocrta na prostoru između glavnih gradskih vrata, crkve, zapadnih bedema i srednjega niza kuća. To je zlatno razdoblje humske gradogradnje naglo prekinuo Uskočki rat u kojem je 1616. grad dvaput zauzet, opljačkan i spaljen. Hum se sporo opo-

Kamena ulica u Humu

ravio jer je teško stradala i njegova okolica. Pojačana gradnja započinje tek u 18. st. kada se na mjestu srušenih kuća grade nove i komfornije. Tada gradski bedemi gube obrambenu svrhu i na njih se nadograđuju nizovi novih kuća. Tako je Hum 1797. dočekao propast Mletačke Republike i austrijsku vlast.

Posljednji se građevinski zahvat u Huma zbio upravo za prve austrijske uprave (1797.-1805.) kada je srušena stara i izgrađena nova župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije. To je jednobrodna crkva s izrazitim klasicističkim pročeljem koja monumentalnošću gotovo da "kviri" rustičnu jednostavnost gradića. Na glavnome je oltaru slika Baldassarea d'Anne, a na jednom bočnom slika sv. Antuna, rad Ivana Bastiana (Baštijana) iz Kastva. Na ostalim su oltarima slike i kamena plastika iz 17. st., a crkva posjeduje kasnogotičke kaleže i ciborij iz 1539.

Vrijedi još istaknuti romaničku grobljansku crkvu Sv. Jeronima iz 12. st. s vrlo kvalitetnim romaničko-bizantskim freskama. Crkva je to pravokutnog tlocrta

s upisanom polukružnom apsidom koja je nadsvođena kalotom. Sjeverozapadno je pročelje raščlanjeno polukružnim nadsvođenim ulazom i središnjim istakom koji završava preslicom za dva zvona.

Valja još istaknuti da u Humu s glavnim gradskim vratima završava već spominjana Aleja glagoljaša, a brončana su vrata njezino jedanaesto obilježje. Ukrašena su s dvanaest medaljona "kalendarija" (mjeseci) koji kiparski interpretiraju glagoljičko znakovlje i istaknute osobe istarske i hrvatske povijesti [3], [6], [11], [12].

(nastavlja se)

Izvori:

- [1] Darovec, D.: *Kostel Petrapilosa*, Josip Turčinović, Pazin, 1996.
 [2] Višnjič, J.: *Petrapilosa – arhitektonski razvoj utvrde*. Buzetski zbornik, 37., 2010., str. 49-76
 [3] Ivetac, J.: *Korijeni istarskih gradova*, Josip Turčinović, Pazin, 2002.

- [4] Peršič, M.: *Crkvena umjetnost u Buzetu*, Buzetski zbornik, 1984., 7.-8., str. 191-201
 [5] Cvitanović, Đ: *Spomenici kulture Starog grada Buzeta*, Buzetski zbornik, 1984., 7.-8., str. 221-226
 [6] Horvat-Levaj, K.: *Gradovi utvrde sjeveroistočne Hrvatske. Građevni razvoj i problemi revitalizacije*, Buzetski zbornik, 1988., 12., str. 215-219
 [7] Horvat-Levaj, K.: *Spomenici kulture Roča*, Buzetski zbornik, 1984., 7.-8, str. 227.-233.
 [8] Balog, Z.: *Utvrde grada Roča*, Buzetski zbornik, 1985., 9, str. 121. –133
 [9] Bačić, B.: *Crni grad i Bijeli grad*, Buzetski zbornik, 1985., 9., str. 159.-160.
 [10] Bertoša, S.: *Fragmenti iz prošlosti Črnoga grada i Beloga grada*, Buzetski zbornik, 2003., 29., str. 23.-30.
 [11] Horvat-Levaj, K.: *Hum – razvoj grada*. Radovi instituta za povijest umjetnosti, 1986., 10, str. 41.-68.; [3]
 [12] Sekulić-Gvozdanović, S.: *Crkve tvrđave u Hrvatskoj*, Školska knjiga, Zagreb, 1994.

FORTIFICATIONS IN AND NEAR BUZET

Many castelli have been built over time in the fertile valley of the upper reaches of the Mirna River. These forts used to defend this area that has for a long time been the frontier zone between the Venetian Republic and Habsburg Monarchy. Some of these castelli, e.g the partly renovated Castellum Petrapilose, or the completely demolished forts of Črnigrad and Beligrad, have been out of use for a considerable period of time, while others developed into modern towns. This is especially true for Buzet,

the central town and the largest community in the northeast of Istria, and Roč, the town that used to be a large Glagolitic centre, and also Hum, known as the smallest town in the world. All bigger ancient forts in Buzet area are presented, and historical development, with town planning and architectural properties, is depicted for all populated communities that have developed at places previously occupied by prehistoric hillforts or medieval castelli.